

VAN/ERNİS (ÜNSELİ) NEKROPOLÜ
ERKEN DEMİR ÇAĞ ÇANAK ÇÖMLEKLERİ

Veli SEVİN

Van Gölü'nün kuzeydoğu kıyıları üzerindeki Ernis (Ünseli) Van ili, Muradiye ilçesine bağlı bir köydür (Res. 1). Arkeoloji literatüründe adı ilk kez 1935 yıllarında, bu yörede bir raslantı sonucu ele geçirilip Van Müzesi'ne taşınan, çoğu İlk Tunç Çağı'na ait 30 kadar pişmiş toprak kap ve bunların buluntu yeri olduğu söylenen bir taş-sandık mezar nedeniyle duyulmuştu.¹ 1962-1964 yılları arasında ise bu köy ve yakın çevresindeki Evditepe ve Alacahan bir Türk bilim kurulunun çalışmalarına sahne olmuştur.

1962 yılında Ernis'teki kazılara başlayan bilim kurulunun başında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Afif Erzen ile Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden Prof. Dr. Emin Bilgiç bulunmakta; genç bilim adamı Yusuf Boysal da öteki üyeyi oluşturmaktaydı. Anadolu'nun doğusundaki ilk kapsamlı arkeoloji projesini meydana getiren bu ortak çalışma Türkiye arkeolojisinin tüm yurt yüzeyine yayılması açısından son derece önemlidir ve iki büyük üniversitenin üyelerini ilk kez olarak bir araya getirmiş olması nedeniyle de her türlü övgüye layıktır.

1 Bu ilk keşif ve buluntular hakkında bkz. A. Dönmez, W. Brice, *Iraq I*, 1949 : 44 vdd.; C. A. Burney, *An St.* 7, 1957 : 179, not 92; M. Korfmann, *Tülki-tepe*, 1982 : 188. Çilingiroğlu (1983 : 28) tarafından bildirilenin aksine, Erzen ve arkadaşlarınca yapılan kazılar sırasında bu mezarlar içinde Erken Transkafkasya II dönemi türünde çanak çömleklere hiç rastlanılmış değildir. A. Erzen ve diğ., *Türk Ark Derg* XII/1, 1962 (1964) 20'de «toprak üstünde Urartu ve Karaz tipi II. bin keramiği bulunmuştur» demekle birlikte, biz Van Müze'sinin deposunda yaptığımız araŝtırmalarda bu türde parçalara rastlayabilmiş değiliz. Ayrıca «Karaz tipi II. bin keramiği» tabiriyle hangi tür malların kastedilmiş olduğu da açık değildir.

Hocam Prof. Dr. Afif Erzen bu türdeki bir misyonun başını çekerek, özellikle günümüze değin bir gelenek haline gelmiş olan Türkiye'deki Urartu arkeolojisinin kurulmasını ve sağlam temeller üzerine oturmasını sağlamış olmakla ayrı bir konuma ve öneme sahiptir. O'nun için çıkarılan bu anı kitabında, Van bölgesi çalışmalarının en erken ve en az bilineni Ernis'ten söz etmenin uygun olacağına inanıyorum.

Ernis (Ünseli) kazıları hakkında, kısa birkaç haber dışında, esaslı bir yayın yapılmış değildir.² Burada da, bizim şu anda kazmakta olduğumuz Karagündüz'dekiler gibi, bir ya da iki ekstermural nekropol ile, içine çok kişinin gömüldüğü, olasılıkla iki evreli oda mezarlar söz konusudur.³ Ernis mezarları ile burada bulunmuş demirden mezar armağanları üzerinde daha önce durmuştuk (Sevin 1987a : 36 vdd.). Bu nedenle burada yalnızca daha az bilinen çanak çömlekler konu edinilecektir.⁴

Bölgedeki kazıların 30-35 yıllık bir geçmişi olmasına karşın, henüz Van bölgesinin seramik kronolojisi konusunda bildiklerimiz oldukça sınırlıdır. Van Gölü havzasında Orta Tunç Çağı'ndan Son Tunç Çağı'na ya da Erken Demir Çağı'na ve buradan da Urartu dönemine geçişin ne şekilde gerçekleştiği konuları hala karanlıklar içindedir. Oysa Ernis malzemesi bu sorunlara kısmen yanıt getirebilecek bir öneme sahiptir.

2 A. Erzen ve diğ., *Türk Ark Derg* XII/1, 1962 (1964) : 19-20; XII/2, 1963 (1965) : 34 vd.; A. Erzen, *Belleten* 107, 1963 : 542; Erzen 570 vdd.; M. Mellink, *AJA* 68, 1964 : 158; ayr. bkz. Sevin 1978a : 48, not 3.

3 Ernis'te biri «Evditepe», ötekiyse «Alacahan»da olmak üzere iki ayrı nekropolün varlığı belirlenmiş; bunlardan sonuncunun biraz daha erken özellikler gösterdiği, ancak kronolojik olarak aralarında büyük bir fark olmadığı kabul edilmiştir : Erzen 570. Van Müzesi'ndeki Ernis çanak çömlekleri üzerine kazı sırasında çini mürekkebi ile yazılmış envanter kayıtlarından, Evditepe'de 8 ya da 9, Alacahan'da da 4 mezar kazıldığı anlaşılmaktadır. Ernis mezarları hakkında geniş bilgi için bkz. Sevin 1987.

4 Ernis (Ünseli) seramikleri üzerinde çalışmama olanak sağlayan, sevgili dostum Van Müze Müdürü Ersin Kavaklı'ya, incelemelerimiz sırasında ellerinden gelen her türlü yardımı bizlerden esirgemeyen Müze Araştırmacıları Nejat Atar, Sabiha Pazarcı ve Hanifi Biber'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Van Müzesi'ndeki Ernis çanak çömleklerinden küçük bir grup (14 adet) üzerinde ilk çalışmayı Çilingiroğlu (1983) gerçekleştirmiş olmakla birlikte, bu incelemeye çizim ve resim eklenememiş olduğundan malzeme yeterince tanıtılabilmiş değildir.

Bugün çoğunluğu Van Müzesi'nde bulunan 236 kadar⁵ Ernis çanak çömleği daha çok pembeden (% 39) kiremit (% 15), kahverengi (% 12) ve krem (% 9) rengine değişen tonlarda hamurlara sahiptir; siyah (% 24) ve gri (% 2) aslında krem, kremite ve kahverengi hamurların kötü pişirilmesi sonucu ortaya çıkmış renklerdir.⁶ Çoğu (% 60) orta, bir kısmı da (% 34) kaba kum katkılı olan kaplarda, ince katkılı mallar (% 6) oldukça azınlıktadır; samana yalnızca 2 örnekte (% 0.8) rastlanılmış olmakla birlikte, bunun bilinçli bir katkı maddesi olduğu söylenemez. Genellikle orta (% 47) ve kötü (% 41), azınlıkla da iyi (% 12) derecede pişirilmiş, kısmen çarkta (% 50) ve kısmen de elde (% 48) biçimlendirilmişlerdir. Çoğu kez hamur yaşken elle sıvazlanmış olan örneklerden bazıları (% 29) ağızlıdır. Fırın ısısının iyi ayarlanmamış olması yüzünden çoğu alacalı bir görünüme sahiptirler.

Mimari konusunda ayrıntılı bilgiler olmamakla birlikte, gerek mimari ve gerekse buluntular açısından Ernis nekropollerinde iki farklı grubun varlığı anlaşılmaktadır. Çanak çömleklerde bu farklılık hem teknik, hem biçim ve hem de bezeme anlayışında görülebilmektedir. Bu guruplardan ilkinde en sevilen formlar arasında, içe çekik ağız kenarlarının altı oluk bezemeli, kimileri ip delikli tutamaklı çanaklar başta gelmektedir (Res. 2/2-4; 3/1-2; Lev. I/1). Bu türde çanakların, ip delikli tutamakları hariç, Doğu Anadolu'nun batı sınırlarından Urmiye yöresine değin yayılmış görünen ağız kenarlarının altı oluk bezemeli Demir Çağ mallarıyla aynı guruba girdikleri konusu oldukça belirgindir.⁷ Kimi çanak-

5 Ernis nekropollerinde bulunup toplam sayısı 270 civarındaki çanak çömlekten küçük bir bölümü (30 kadar), yayınlanmak amacıyla Yusuf Boysal tarafından Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne taşınmıştır. Biz Ankara Müzesi deposundaki örnekleri, eski müze müdürü sayın Gürkan Toklu'nun izniyle görebilme olanağını bulduk. Kazı sırasında bulunan seramiklerin üzerinde, Alacahan yazılı 5 örnek dışında, daima Ernis adı geçmektedir. Bu nedenle Alacahan ve Evditepe nekropollerini arasındaki ilişkiyi tam olarak anlayabilmek olası değildir.

6 Aynı çömlekçi hamurunun fırın ısısının ayarı sonucunda sarımsı kahve, kırmızı, gri ya da siyaha doğru değişen renklerde pişirilmesi Hasanlu IV'te yoğun olarak karşılaşılan bir özelliktir : Dyson 1989 : 108 ve res. 7.

7 Bkz. Sevin 1991. Son yıllarda ağız kenarı dıştan yatay oluklarla bezemeli Demir Çağ çanaklarının kronolojisi konusunda kimi yeni görüşler ileri sürülmüş ve bunların İÖ. VIII. yüzyıl öncesine tarihlenemeyeceği görüşü savu-

ların ağız kenarlarının altında tutamak görevini yapan üzeri düz, yassı yumrucuklara yer verilmiş (Res. 2/1; Lev. I/1), kimilerinin ağız kenarlarındaysa kulakçıklar uygulanmıştır (Res. 3/3; Lev. II/1). Ağız kenarı içten oluklu (Res. 3/3, 5; Lev. II/1) ya da basit ağız kenarlı çanaklara da sık rastlanır (Res. 3/4; Lev. I/3; II/2). Basit ağız kenarları dışa çekilmiş, basık gövdeli ve S profilli çömlek çeşitlemeleri sevilerek kullanılmıştır (Res. 4/1-9; Lev. III/1-2; IV/1). Bunlardan kimilerinde boru biçimli akıtacaklara (Res. 4/6; Lev. II/3), kimilerinde de ikili ya da tekli memeciklere (Res. 4/3, 8; Lev. III/3; IV/1) yer verilmiştir.⁸ Ağız kenarlarının içi oluklu çömlekler de yaygın bir uygulama alanı bulmuştur (Res. 4/8-9; Lev. III/3). Ağız kenarının dışı oluklu örnekler az değildir (Res. 4/2). Bu guruba giren çanak ve çömlekler büyük bir çoğunlukla düz diplidir. Hamur yaşken yapılmış kazı bezeme oldukça sevilerek (% 25) uygulanmıştır. Çömleklerde bezemeler daima boyunun hemen altından başlayıp omuz ve karın şişkinliği üzerine devam eden bir friz şeklindedir (Res. 4/1-6, 9; Lev. III/1-3; IV/1); çanaklarda ise ağız kenarının altına ve çoğu kez de tutamaklar üzerine uygulanmış, gövdenin alt bölümü daima düz bırakılmıştır (Res. 2/1, 3; 3/3-4; Lev. I/3; II/1). İçi yatık çizgilerle taramalı (Res. 7/1) ya da noktalı (Res. 4/2; 7/2-6; Lev. III/1-3) üçgenler; içleri noktalı (Res. 3/4; 4/5; 7/7-14; Lev. II/2; III/1) ya da noktasız (Res. 7/12-14) dalgalı hatlar; koşut çizgiler arasındaki yatık çentikler (Res. 2/1; 4/5; 7/18-22) veya noktalar (Res. 4/3, 8; 7/23-24; Lev. I/3; II/3); tekli ya da ikili nokta dizilerinden oluşturulmuştur yatay hatlar (Res. 4/9; 7/10, 25; Lev. III/3) ile tutamaklar üzerine uygulanmış yatık ya da koşut çentik dizileri (Res. 2/3; 3/3; Lev. I/1; II/1) bezeme öğelerini oluşturur.⁹

nulmuştur (Summers 246). Oysa Ernis ve yeni Karagündüz nekropol kazıları bu görüşü doğrulamamış, söz konusu kapların -henüz bir tabaka içinde saptanamamakla birlikte- Erken Demir Çağı'nda Anadolu'da, en azından Van bölgesinde varlığını ortaya koymuştur.

8 Boru biçimli akıtacaklar ve çömlek omuzlarının memeciklerle süslenmesi, Korucutepe Erken Demir Çağı'nın en erken evrelerinden beri uygulanan özellikler arasındadır : Winn, Lev. 52/2, 7; 51/5; ayrıca bkz. Sevin 1991 : res. 3/7-9; 6/5.

9 Bu türde kazı bezemenin benzerleri için bkz. Winn, lev. 56; Sevin 1986 : 285, res. 14/21-25; Sevin 1987b : 5 vd., res. 10/1-5; 12/1-2, 7; 13/1; 22/3-4, 6-7; Sevin 1988 : 458 vd., res. 24/8; 25/1-8, 10; 33/6-8.

İkinci guruba giren kaplar ilkinde kıyasla sayıca daha azdırlar.¹⁰ Bu gurupta basit ağız kenarları dışı çekik, omurgalı çanaklar (Res. 5/1-2), omuzlarının üzerinde keskin silmeli (Res. 6/1-2; Lev. IV/2) ya da silmesiz (Res. 6/3) yonca ağızlı testler, yine keskin silmeli, kimileri basit kanallı halka ve düz dipli çömlekçikler (Res. 5/5-7) yeni biçimsel özellikler olarak nitelenebilirler. Bunların maden proto-tiplerle ilişkili oldukları gayet belirgindir. Bu gurubun en dikkat çekici ikinci bir özelliği ise, kap yüzeylerinin kalın ve parlak cilalı kırmızı - kahverengi bir astarla kaplanmış oluşudur. Bunlar bizim *Biainili* adını verdiğimiz klasik Urartu çanak çömleğinin en erken temsilcileri olmalıdır. Gerçekten de, burada sunduğumuz omurgalı çanaklarla (Res. 5/1-2) ağız kenarının altı hafif oluklu çanağın (Res. 5/3) S. Kroll'ün erken biçimler olarak belirlediği Typ. 18-19 (Kroll 113, 160) ve Typ. 7'nin (Kroll 113, 160) bir çeşitlemesi ile; aynı şekilde, küçük testilerinse (Res. 6/1-3) Kroll'ün (128, 161 vd.) tüm Urartu döneminde kullanıldığını bildirdiği Typ. 46'sı ile ilişkileri olduğu kuşkusuzdur. Bu gurubun İÖ. VIII. yüzyıldan itibaren tanıdığımız Urartu çanak çömleğinin karakteristik özelliklerini aynen yansıttığı da söylenebilir.¹¹ Ancak, tümü mezarlara, içlerinde et ve sıvı konularak ölümlerle birlikte bırakılmış (Sevin, Kavaklı 335, 338, res. 3) ve yalnızca çok sınırlı bir amaca ilişkin olan bu kapların Erken Demir Çağı'nın tüm repertuarını oluşturmadığını da unutmamak gerekir. Öteki gurupta sıkça kullanılan kazı ve nokta bezemeye bu gurupta hemen hiç rastlanılmaz.

Van il merkezinin 35 km. kuzeydoğusunda ve suları Van Gölü gibi sodalı olan Erçek Gölü'nün kuzeydoğu kıyısı yakınlarındaki Karagündüz'de (Res. 1) 1992 yılından beri Van Müze Müdürlüğü ile ortaklaşa olarak geliştirdiğimiz kazılarda, Ernis nekropollerini ile çağdaş bir mezarlık alanı ortaya çıkarılmaya başlanmış ve şimdiye değin 9 adet dromoslu oda - mezar incelenmiştir (Sevin, Kavaklı). Ernis çanak çömleklerinin önemli bir bölümü, gerek tek-

10 Ernis'teki bu iki mal gurubunun birbirine oranını, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi deposundaki örnekleri tam olarak incelemeyen, doğru olarak belirleyebilmek mümkün değildir.

11 Erzen (571) Evtidepe nekropolünde kırmızı renkli bilinen Urartu çanak çömleğine yakın kapların bulunduğunu belirtmektedir. Aynı özelliğe Çilingir-oğlu (1983 : 27) da değinmiştir.

nik, gerek mal, gerek biçim ve gerekse bezeme açılarından Karagündüz'ün erken mezarlarında bulunanların benzerini oluşturmaktadır. Burada da çanak çömlekler iki büyük kümeye ayrılmaktadırlar. Bunlardan kırmızı cilalı olanlar Urartu döneminden iyi tanınan örneklerini andırmaktadırlar.

Ernis ve Karagündüz arasındaki bu yakın ilişki, bu iki merkezin genelde çağdaş olduklarına işaret eder. Şimdilik kesin bir tarihe sahip olmamakla birlikte, her iki nekropoldeki ilk kullanımın da Urartu Krallığı Dönemi'nin öncesine, yani en azından İÖ. 9. yüzyılın ortalarından daha geriye gittiği oldukça belirgindir. Ancak bu tarihin ne denli geriye götürülebileceği konusunda henüz tam bir görüşe sahip değiliz. Bununla birlikte, çoğunluğunu demir eserlerin oluşturduğu mezar armağanları arasında balta, hançer, kılıç (?), bıçak, topuz başları ve mızrak ucu gibi törensel silahlarla, bilezik, yüzük ve iğne gibi süs eşyalarının bulunması, her iki nekropoldeki en erken mezarların Hasanlu IV ile Dinkha Tepe III'ün sonları ve II'nin başlarıyla çağdaş olabileceğine işaret etmektedir.¹²

Van bölgesinde Dilkaya Nekropolü¹³ ve Van Kalesi Höyüğü, biraz daha geç olmakla birlikte, Ernis ve Karagündüz'le kısmen çağdaş iki merkez görünümündedir (Res. 1). Her iki merkezdeki çanak çömlekler arasında görülen benzerlikler hem teknik ve hem de biçimseldir. Basit ağız kenarları içe çekik çanaklarda yatay oluk bezeme yine sevilen öge durumundadır (Sevin 1994, fig. 21.5; Tarhan, Sevin 851 vd., res. 18; Çilingiroğlu, Derin 410, res.

12 Sevin 1987a : 37 vdd., res. 5-6; Sevin, Kavaklı 336 vdd. Ernis ve Karagündüz mezarlarından biraz daha önceye ait görünen Dinkha Tepe III yerleşmesi, kalibre edilmiş C 14 sonuçlarına göre İÖ. 1496 ila 1133; Hasanlu IVB ise İÖ. 1242 ila 850 yılları arasını vermiştir : Dyson-Muscarella 5 vdd., Tablo 1.

13 Çilingiroğlu (1991 : 31) Dilkaya Nekropolü'nün İÖ. XI.-X. yüzyıllara ait olabileceğine inanır. Biz gerek küçük buluntular ve gerekse oda-mezar mimarisinden yola çıkarak bu tarihi bir parça erken buluyoruz. Dilkaya'da, ilk gurubu oluşturan daha kaba malların yanında, aynen Ernis ve Karagündüz'dekiler gibi, kazıcılar tarafından «Urartu keramiği» olarak nitelenen (Çilingiroğlu-Derin 408) katkısız ya da kum ve küçük taşçık katkılı kırmızı renkte hamurlu, aynı renkte astar ve çok parlak ağız-cilalı, çok iyi pişirilmiş, çarkta yapılmış çanak çömleklere de rastlanmıştır. Ancak burada kırmızı cilalı tipik Urartu malları da ele geçirilmiştir (Çilingiroğlu-Derin res. 8, 9, 18/35).

17; Çilingiroğlu 1992 : 475 vd., res 16-17;); buna karşılık kazı bezemenin azaldığı belirgindir.

Bunların yanında, Van Müzesi'nde satın alma yoluyla kazanılmış, bu yüzden de nereden buldukları konusu açık olmayan ve fakat soyulmuş mezarlardan çıkarıldığı anlaşılan çok sayıda Erken Demir Çağ türü çanak çömlek bulunmaktadır (Res. 2/2, 4; Lev. I/2). Bunlar da Ernis ve Karagündüz'den iyi tanınan teknik ve biçimleri yinelemektedirler. Ayrıca bu türde çanak çömleğin gölün batı kıyılarındaki varlığı, Ahlat yöresindeki yüzey araştırmalarıyla -yine soyulmuş mezarlarla ilgili olarak- ortaya konmuştur (Özfirat 362, res. 7, çizim 3).

Genellikle ağır dönen bir çarkta veya elde biçimlendirilmiş, çoğu kez de hamur yaşken yapılmış kazıma diagonal çizgilerle bezenmiş olan Erken Demir Çağ çanak çömleklerinin -yukarıda da belirtildiği üzere- batıda Elazığ-Bingöl yörelerine değin yayıldığı anlaşılmaktadır. Bu türün, kimi küçük değişikliklerle, Elazığ-Bingöl yöresinde M. Ö. VIII. yüzyıl içlerine değin kullanım alanı bulduğu ve batıda Fırat havzasından doğuya doğru gidildikçe yoğunlaştığına önceden işaret etmiştik (Sevin 1988 : 454; Sevin 1995 : 27). Bu türde malların doğuda Urmiye Gölü'nün batı kıyılarına değin uzandığı söylenebilir (Pecorella, Salvini, res. 24/Balu 1 57, 63; 26/Nazlu 11; 30/Şarbat 3, 8; 33/Çıçaklı 5; 62/Tappeh Gijlar 12). Buna karşılık Erken Demir Çağ kırmızı açkılı mallarıninsa yalnızca Van havzasına özgü olduğu açıktır.

Ölü gömme adetleri ve demir işçiliğinin yanı sıra, söz konusu seramik malzeme Erken Demir Çağı'nda Van Gölü havzasının özellikle kuzey, doğu ve hatta batı kıyıları civarında güçlü bir kültür birliğinin varlığına işaret etmektedir. Buna karşılık aynı dönemde Batı ve özellikle de Güney Urmiye bölgelerinde farklı bir kültür sürecinin yaşandığı belirgindir. Sözgelimi, Van havzasının kalabalık aile mezarlarına karşılık bu yörelerde daima tek kişilik inhumasyonlar söz konusudur.¹⁴ Bu farklı süreç çanak çömlek geleneklerinde de izlenebilir. Örneğin Erken Demir Çağı'

¹⁴ Kuzeybatı İran'da üst üste gömü içeren Geoy Tepe K (Dyson 1965 : 196; Muscarella 1994 : 143) ve Dinkha Tepe IV (Rubinson res. 3-4) mezarları da taş-sandık türündedirler. Dinkha Tepe III ve II dönemi nekropollerini için bkz. Muscarella 1974.

nın (İran terminolojisiyle «Early Western Grey Ware ya da Iron I» ve «Late Western Grey Ware ya da Iron II») son derecede dikkat çekici özelliği olan ve daha çok Elbruz dağlarının güney etekleriyle Kuzeybatı İran'da karşılaşılan, ayaklı kadeh, akıtacağı abartılı biçimde uzatılmış kap ve devrik ağız kenarlı, içi kabartmalı türde tipik çanak biçimleriyle dikkati geçen gri mallara (*grey ware*) Van Gölü havzasında hiç rastlanmaz.¹⁵ Bu türde çanak çömleklerin Kuzeybatı İran'daki son sınırı, Urmiye Gölü'nün batı kıyılarındaki Haftavan Tepe (Burney 1970 : 165, res. 8/1-2), Kordlar Tepe IV (Kromer, Lippert 74, res. 11/4; Lippert, res. 5/2, 7, 9-10; 6/7-8) ve Geoy Tepe B'dir¹⁶ (Res. 1). Hatta bu üç merkezin Doğu Anadolu ve Kuzeybatı İran Erken Demir Çağ geleneklerinin beraberce temsil edildikleri bir kavuşma noktası oluşturdukları da söylenebilir (Kromer, Lippert 78 vd., lev. I/1, 3, 6-10; Lippert, res. 12/6; 13/1-3; 13/5-6; 14/4; Burton Brown, res. 35/288, 188, 337; 36/915, 357). Nitekim Burney (1970 : 165) Batı Urmiye bölgesinin bu özelliğine çok önceden, Haftavan Tepe kazıları sırasında işaret etmişti.

15 Bu türde örnekler için bkz. Muscarella 1994 : res. 12.2 no. 1-2; 12.4.2; 12.5; 12.1.2; 12.2.2. Van/Toprakkale'de bulunduğu bildirilen (C. F. Lehmann-Haupt, *Materialien*, 1907, 110, res. 83) ve Kuzeybatı İran Erken Demir Çağı için tipik bir özellik olan gri renkteki kulplu kadehin buluntu yeri konusu oldukça kuşkuludur. Lehmann-Haupt'un kazısına ilişkin düzenli bir kayıt yoktur. Arazide tutulmuş kayıtlar olmadığından, biz bu kadehin, aynı guruba dahil edilen ve Urartu öncesine ilişkin Dinkha Tepe III ve II'den tunç örnekleriyle tanınan (Muscarella 1974 : 43, res. 7/639; 46/538; 61, res. 27/1039; 63, res. 32/1040) demirden tasma (Wartke, res. 27/f, lev. XXXVII), yüzük (Wartke, res. 27/e) ve gözlü bir süs iğnesiyle (Wartke, lev. XXXIV/f) beraber, Berlin'e satın alma yoluyla gittiğine inanıyoruz. Nitekim Toprakkale adı altında yayınlanan maden eserlerden önemli bir bölümünün XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında, Berliner Königlichem Museen tarafından antikacıardan satın alındığına Wartke (14 vdd.) de değinmektedir. Muş ovasında Hasanlı IV ve V'tekilerle karşılaştırılabilecek türde gri malın bulunduğu bildirilmekle birlikte (Burney, Lang : 129), bu parçaların, koyu görünmlü yüzeyleri dışında, İran'daki tipik temsilcilerle pek ilişkisi olduğu söylenemez : Bkz. French-Summers, res. 3/1-3; krs. Çilingiroğlu 1987 : 110 vdd.; Sevin 1991.

16 Burton Brown, res. 32/37; 34/22, 38; Dyson 1965 : res. 2. Erken Demir Çağ Batı İran kültürleri hakkında yeni görüşler için bkz : T. C. Young, Jr., «Early Iron Age and Iran Revisited : Preliminary Sugestions for the Re-Analysis of Old Constructs», *De l'Indus aux Balkans, Recueil J. Deshayes* (ed. J. L. Huot ve dig.) Paris 1985 : 361-378.

Van havzası ile Batı ve özellikle de Güney Urmiye bölgeleri arasındaki bu büyük kültürel farklılığa karşılık, demirden süs eşyaları (Burney 1972 : 136, res. 9, lev. Va; Muscarella 1974 : res. 36/417, 426, 43/133; Lippert, res. 15/2a-b, 6a-b) ve bazı çanak çömlek türleri, her iki bölge arasında -küçük çaplı da olsa- kimi ilişkilerin Demir Çağı'nın erken aşamalarında da var olduğuna tanıklık etmektedir. Sözgelimi ip delikli tutamaklı, basit ağız kenarlı ve omurgalı çanaklar (Young, res. 6/2, 4, 7-8; 8/8; Burney 1972 : lev. IVc, Va; Muscarella 1974 : res. 12/871; 14/85; 47/864; Lippert, res. 7/11; 12/6; 13/1-3, 5-6; 14/4) bunun en tipik belgeleri olarak ele alınabilir.

Aynı küçük çaplı ilişkilerin gölün kuzey yakası için de geçerli olduğunu, Tebriz'in kuzeyindeki, Erken Demir Çağı'na ait Libliuni (Seqindel) Kalesi'nde bulunan ip delikli ya da deliksiz tutamaklı çanaklar sayesinde söyleyebiliriz.¹⁷

Öyle anlaşılıyor ki, Erken Demir Çağı'nda Van Gölü havzasında iki farklı çanak çömlek geleneği iç içe yaşamaktadır. Klasik Urartu kültürünün yalnızca bu havzaya özgü gibi görünen kırmızı aklı parlak, maden etkili mallardan geliştiği söylenebilir.¹⁸ Ancak, biz şimdilik bu arkeolojik verilerin sağladığı tablonun gerisindeki olası tarihsel gelişmelerin rekonstrüksiyonu hakkında bir girişimi erken bulmaktayız.¹⁹ Çünkü, Van bölgesinde ve hatta Doğu Anadolu'nun büyük bir bölümünde yapılan kazılar, ne yazık ki, şimdilik, Azerbaycan'da Solduz ve Uşnu vadilerindeki Hasanlu ve Dinkha Tepe gibi İÖ. II. bin yılın başlarından başla-

17 S. Kroll, AMI 13, 1980 : res. 1/27-29, 4/10-11.

18 Çilingiroğlu (1983 : 28) Ernis ve Alacahan'da yaşayan toplulukların Urartu kültürünün yaratılmasında önemli bir payları olabileceğine inanır.

19 M. N. van Loon (*Bibliotheca Orientalis* XLIV/1-2, 1987 : 255) tarafından öne sürülmüş olan «*The buff ware Iron I cultures of west Azerbaijan and east Anatolia are connected with the rise of an Urartian nation as early as the 12th century B. C.*» şeklindeki görüşlerin henüz prematüre olduğuna inanıyoruz. Aynı inancımızı Çilingiroğlu'nun (1985) savunduğu, Van bölgesine Erken Demir Çağı'nda Transkafkasya'dan yapılmış göçler konusundaki görüşü için de yineleyebilirim. Van bölgesi Erken Demir Çağ arkeolojik materyali konusundaki ayrıntılı çalışmalarımız Karagündüz kazı faaliyetlerine koşut olarak sürdürmektedir. İleride bu konuda monografik bir çalışma yayınlamayı planlamaktayız.

yıp I. binyılın büyük bölümünce devam eden stratigrafik bir sıra düzeni sağlayabilmiş değildirler. Ancak, şimdilik Erken Demir Çağ Güney Urmiye havzası kültürünün Van bölgesindekiyle -küçük çaplı kimi alışverişler dışında- çok fazla ilişkili olmadığını söylemekle yetineceğiz.

Son olarak da, Ernis ve Karagündüz malzemelerinin Urartu çanak çömleği konusunda şimdiye değin belirlenmeye çalışılmış olan esasların daha sağlıklı temeller üzerine oturmasını sağlayacağını ifade etmek isterim.

S U M M A R Y

In 1962-1964 Prof. A. Erzen and his colleagues conducted an excavation at Ernis a site on the north-western shores of Lake Van in eastern Anatolia. A large number of ceremonial arms and ornamental items made of iron, together with 270 complete vessels, were unearthed from the chamber tombs during this work.

The pottery from Ernis may be classified into two main groups. The colour of the first group varies from pink to reddish buff and contains medium and coarse grit temper. Most of the pottery is medium and poor fired. Black and grey are the few colours depending on unfavourable kiln conditions. Horizontally ridged bowls, sometimes with horizontally or vertically pierced lug handles, are among the most popular forms together with incised decoration.

The second group is rare compared to the first one. Its most interesting characteristics are the carination which suggest derivation from metal prototypes, and the thick reddish-brown slip. It may be argued that these reflect the earliest examples of the classical Urartian red polished ware.

Similar vessels are also encountered at the cemetery of Karagündüz on the north-eastern shore of Lake Erçek. Ceremonial arms and ornamental items made of iron suggest that both cemeteries are contemporary with those of late Hasanlu IV, late Dinkha Tepe III, and early Dinkha Tepe II.

These vessels imply that there were two different cultures between the Van Lake area and the western and southern Urmia regions; and that two different traditions were living together in the Van region during the Early Iron Age. It can be argued that Urartian culture was derived from the culture of red polished and metal inspired ware of the Van region.

K A T A L O G*

Resim : 2

1. Çap : 19 cm., koyu pembe (10 R 5/8) renkte hamurlu, hamurun renginde astarlı, krem-siyah alacalı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, dışı sıvazlanmış. Müze Env. No : 63.1.222.
2. Çap : 17 cm., kiremit (2.5 YR 4/8) renkte hamurlu, hamurun renginde astarlı, ince kum katkılı, iyi pişirilmiş, kulbun olduğu kısım siyah, dışı açık, 3 memecikli. Müze Env. No : 4.1.92. Satın alma. Buluntu yeri : Dağdeviren. Levha : I/2.
3. Çap : 18 cm., koyu kiremit (10 R 4/6) renkte hamurlu, hamurun renginde astarlı, yüzeyi siyah alacalı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, dışı sıvazlanmış. Müze Env. No : 63.1.223.
4. Çap : 23 cm., pembe (2.5 YR 6/8) renkte hamurlu, hamurun renginde astarlı, alacalı, orta kum katkılı, iyi pişirilmiş. Satın alma. Buluntu yeri : Edremit.

* Van Müzesi'ne satın alma yoluyla giren, katalogda belirtilmiş iki örnek dışındaki tüm malzeme Ernis kazılarına ilişkindir. Katalogda elde yapılmış olduğu belirtilenler dışında kalanlar çark yapımıdır. Kum içindeki taneler 1 mm³'den küçükse «ince»; 1-2 mm³ kadarsa «orta»; 2 mm³'den büyükse «kaba» kum katkılı; kap çeperinin iç ve dış yüzleri kiremit, ortası siyah renkteyse «orta»; tümüyle kiremit rengindeyse «iyi»; siyahsa «kötü» pişirilmiş terimleri kullanılmıştır. Renkler için *Munsell Soil Color Charts* (Baltimore 1975) skalasından yararlanılmıştır.

Resim : 3

1. Çap : 15 cm., pembe (5 YR 6/6) renkte hamurlu, hamurun renginde astarlı, yüzeyi kremden griye doğru değişen renklerde, orta kum katkı, orta pişirilmiş. Müze Env. No : 63.1.180.
2. Çap : 17.5 cm., kızıl pembe (2.5 YR 5/8) renkte hamurlu, hamurun renginde astarlı, yüzeyde griye doğru renk değişimi, orta kum katkı, orta pişirilmiş, ağzının bir kısmı kırık. Müze Env. No : 63.1.68.
3. Çap : 16.5 cm., pembe (5 YR 6/6) renkte hamurlu, hamurun renginde astarlı, yüzeyi hafif krem-kiremit alacalı, orta kum katkı, orta pişirilmiş, 4 tutamak ve 1 ip delikli tutamaklı. Müze Env. No : 63.1.85. Levha : I/4.
4. Çap : 14 cm., pembe (2.5 YR 6/6) renkte hamurlu, hamurun renginde astarlı, orta kum katkı, iyi pişirilmiş. Müze Env. No : 63.1.6. Levha : II/1.
5. Çap : 24 cm., pembe (2.5 YR 6/6) renkte hamurlu, hamurun renginde astarlı, yüzeyi hafif gri alacalı, orta kum katkı, orta pişirilmiş, dışı sıvazlanmış. Müze Env. No : 63.1.131.

Resim : 4

1. Çap : 8 cm., pembe (10 R 5/8) renkte hamurlu, hamurun renginde astarlı, yüzeyi kremden siyaha alacalı, orta kum katkı, orta pişirilmiş, 4 memecikli. Müze Env. No : 63.1.23.
2. Çap : 7 cm., pembe (5 YR 6/6) renkte hamurlu, hamurun renginde astarlı, yüzeyi yer yer krem renkte, orta kum katkı, orta pişirilmiş. Müze Env. No : 63.1.3.
3. Çap : 8.8 cm., pembe (2.5 YR 6/6) renkte hamurlu, hamurun renginde astarlı, yüzey yer yer krem renkte, orta kum katkı, orta pişirilmiş. Müze Env. No : 63.1.152. Levha : III/2.

4. Çap : 9 cm., pembe (5 YR 6/6) renkte hamurlu, hamurun renginde astarlı, yüzeyi yer yer siyah, orta kum katkılı, orta pişirilmiş. Müze Env. No : 63.1.81.
5. Çap : 9 cm., kiremit (10 R 5/8) renkte hamurlu, hamurun renginde astarlı, yetersiz pişme nedeniyle yüzeyi çoğunlukla siyah görünümlü, orta kum katkılı, orta pişirilmiş. Müze Env. No : 63.1.118.
6. Çap : 9.5 cm., el yapımı, koyu krem (7.5 YR 6/6) renkte hamurlu, hamurun renginde astarlı, orta kum katkılı, kötü pişirilmiş, dışı açık, 4 çift memecikli. Müze Env. No : 63.1.205.
7. Çap : 11 cm., pembe (10 R 6/6) renkte hamurlu, hamurunun renginde astarlı, orta kum katkılı, iyi pişirilmiş. Müze Env. No : 63.1.208.
8. Çap : 6 cm., el yapımı, pembe (2.5 YR 6/6) renkte hamurlu, hamurun renginde astarlı, yüzeyi kreme değin renklerde alacalı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş. Müze Env. No : 63.1.159.
9. Çap : 8 cm., el yapımı, siyah (2.5 YR N2-51) yer yer kahve renkte hamurlu, hamurun renginde astarlı, kaba kum katkılı, kötü pişirilmiş. Müze Env. No : 63.1.46.

Resim : 5

1. Çap : 21 cm., kiremit (2.5 YR 5/6) renkte hamurlu, yetersiz pişme nedeniyle yüzeyi siyaha doğru değişen renklerde alacalı, hamurun renginde astarlı, kaba kum katkılı, kötü pişirilmiş, dışı açık. Müze Env. No : 63.1.210.
2. Çap : 14.5 cm., koyu kiremit (10 R 4/4) renkte hamurlu, hamurun renginde astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, dışı sıvazlanmış. Müze Env. No : 63.1.181.
3. Çap : 21 cm., kiremit (10 R 3/4) renkte hamurlu, hamurun renginde astarlı, orta kum katkılı, iyi pişirilmiş, dışı açık. Müze Env. No : 63.1.121.

4. Çap : 20 cm., kahve (2.5 YR 5/6) renkte hamurlu, koyu kiremit (10 R 4/6) renkte astarlı, yüzeyi yer yer siyah, orta kum katkı, orta pişirilmiş, dışı açık, klasik Urartu örneklerine benzer. Müze Env. No : 63.1.209.
5. Çap : 6.5 cm., koyu krem (5 YR 6/6) renkte hamurlu, hamurun renginde astarlı, ince kum katkı, iyi pişirilmiş, dışı açık. Müze Env. No : 63.1.190.
6. Çap : 6 cm., kızıl pembe (10 R 6/8) renkte hamurlu, hamurun renginde astarlı, yüzeyi kreme doğru değişen renkte alacalı, orta kum katkı, orta pişirilmiş, yarısı kırık. Müze Env. No : 63.1.29.
7. Çap : 7.2 cm., kahverengi (5 YR 5/6) hamurlu, hamurun renginde astarlı, ince kum katkı, iyi pişirilmiş, dışı açık. Müze Env. No : 63.1.188.

Resim : 6

1. Çap : 9.5 cm., kızıl kiremit (10 R 3/6) renkte hamurlu, hamurun renginde astarlı, kaba kum katkı, orta pişirilmiş, dışı açık. Müze Env. No : 63.1.176. Levha : III/3.
2. Çap : 6 cm., pembe (10 R 6/6) renkte hamurlu, gri (5 YR 4/1) renkte astarlı, ince kum katkı, orta pişirilmiş, dışı açık. Müze Env. No : 63.1.172.
3. Çap : 8 cm., kahverengi (5 YR 6/4) hamurlu, yetersiz pişme nedeniyle yüzeyde koyu griye doğru giden renk değişimi, hamurun renginde astarlı, orta kum katkı, kötü pişirilmiş, dışı açık. Müze Env. No : 63.1.201.

L E V H A L A R

Levha I

1. Çap : 17 cm., pembe (10 R 6/6) renkte hamurlu, hamurun renginde astarlı, pişme nedeniyle krem alacalı, orta kum katkı, orta pişirilmiş, dışı elle sıvazlanmış. Müze Env. No : 63.1.133.

2. Bkz : Res. 1/2.
3. Çap : 11 cm., kızıl pembe (10 R 5/8) renkte hamurlu, hamurun renginde astarlı, yüzeyde kremden griye değin renk değişimi, orta kum katkılı, orta pişirilmiş. Müze Env. No : 63.1.64.

Levha II

1. Bkz : Res. 2/3.
2. Bkz : Res. 3/4.
3. Çap : 9 cm., el yapımı, pembe (10 R 6/6) renkte hamurlu, hamurun renginde astarlı, yüzeyde kremden griye doğru renk reğişimi, orta kum katkılı, iyi pişirilmiş. Müze Env. No : 63.1.187.

Levha III

1. Çap : 9 cm., pembe (5 YR 6/6) renkte hamurlu, hamurun renginde astarlı, pişme nedeniyle renkte açılmalar görül-
mekte, ince kum katkılı, iyi pişirilmiş. Müze Env. No :
63.1.173.
2. Çap : 9.5 cm., kiremit (2.5 YR 5/6) renkte hamurlu, ha-
murun renginde astarlı, ince kum katkılı, iyi pişirilmiş.
Müze Env. No : 63.1.80.
3. Çap : 10 cm., pembe (10 R 5/8) renkte hamurlu, hamurun
renginde astarlı, yüzeyi kremden siyaha doğru alacalı, orta
kum katkılı, orta pişirilmiş, 2 memecikli. Müze Env. No :
63.1.107.

Levha IV

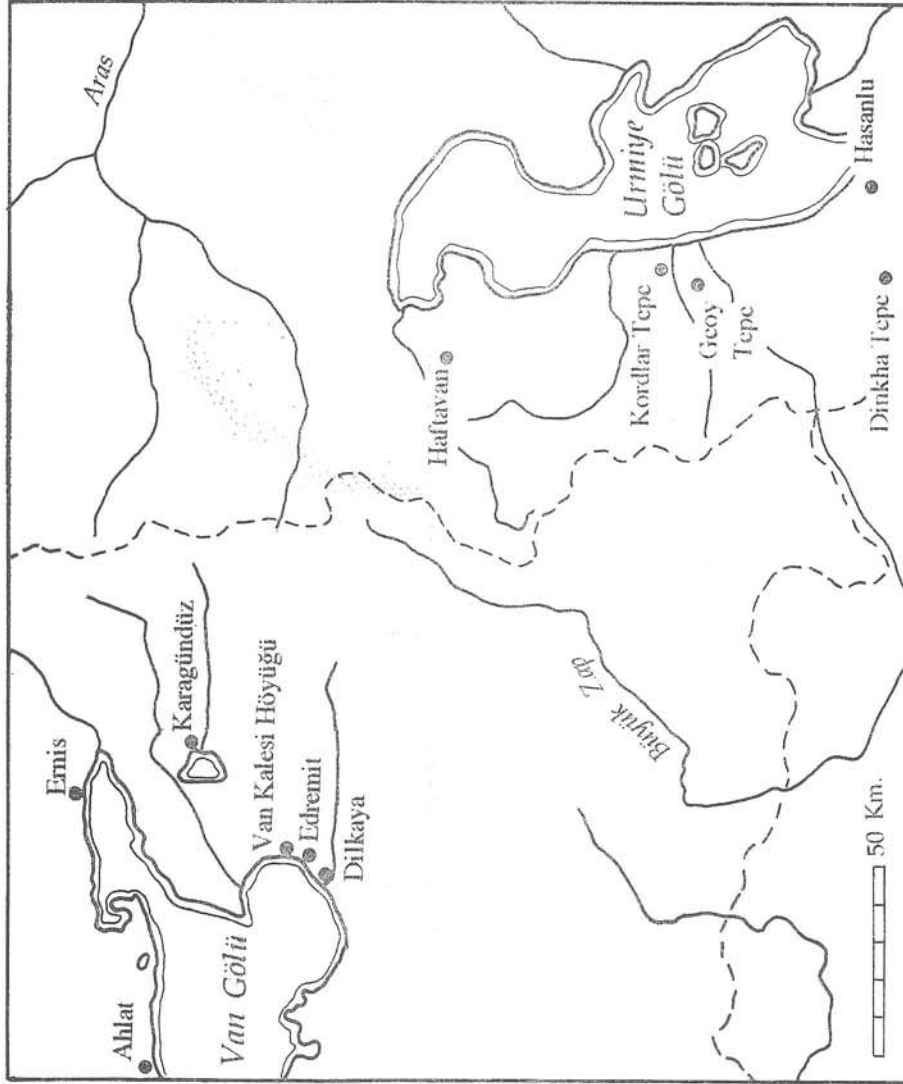
1. Bkz : Res. 4/3.
2. Bkz : Res. 6/1.

BİBLİYOGRAFYA

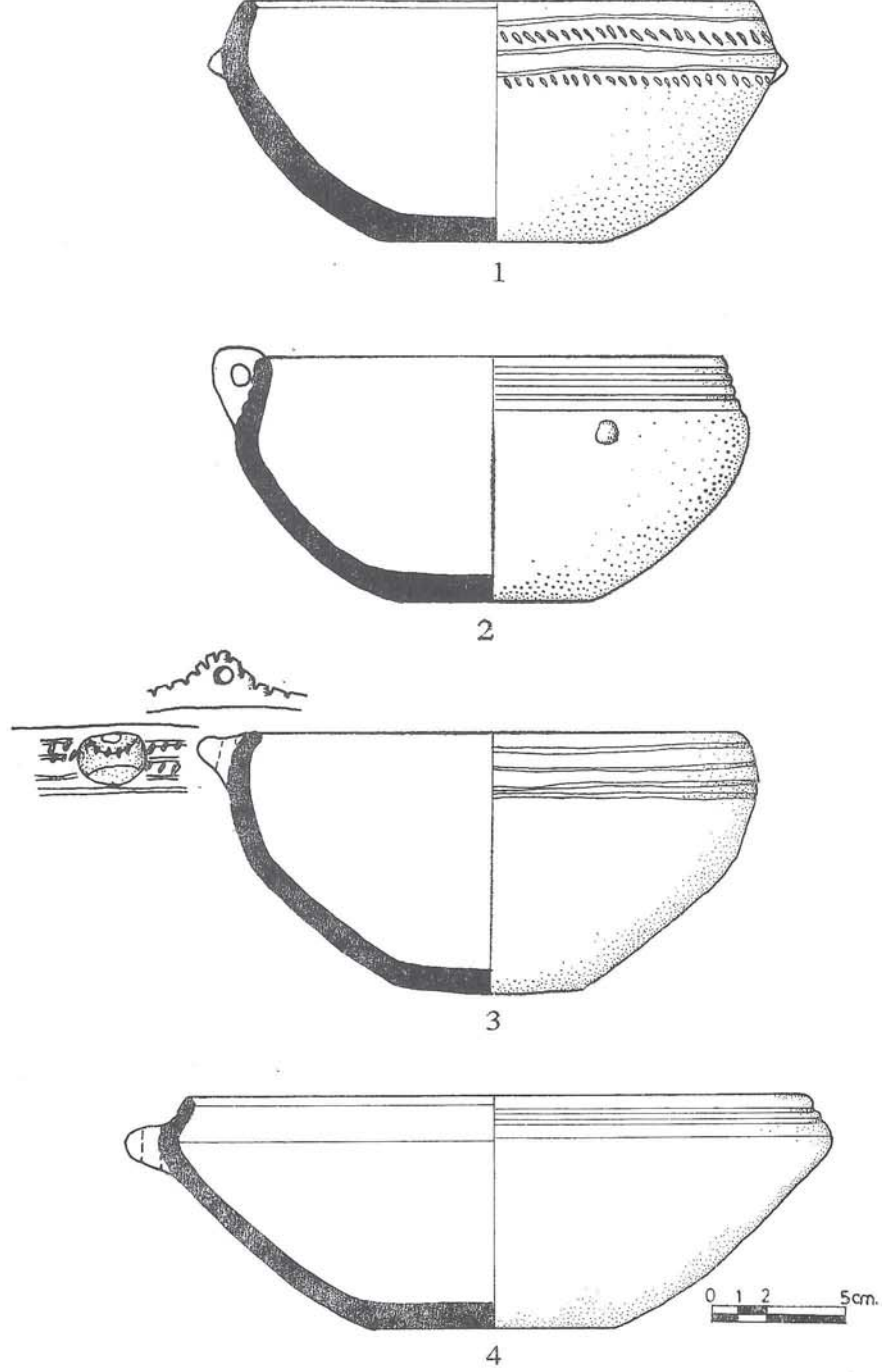
- BURNEY, C. A.
 1970 «Excavations at Haftavan Tepe 1968», *Iran* VIII : 157-171.
 1972 «Excavations at Haftavan Tepe 1969», *Iran* X : 127-142.
- BURNEY, C. A., LANG, D. M.,
The Peoples of the Hills. London 1971.
- BURTON BROWN, T.
Excavations in Azarbaijan, 1948, London 1951.
- ÇİLİNGİROĞLU, A. A.
 1983 «Van Gölü Havzasında M. Ö. 2. Bin Kültürüne Ait Bazı Veriler», I. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, İstanbul : 25-29.
 1985 «Van Gölü Havzasında Demir Çağların Başlangıcının Tarihi», *Anadolu Demir Çağları I* (ed. A. Çilingiroğlu) İzmir : 108-115.
 1991 «The Early Iron Age at Dilkaya», *Anatolian Iron Ages II* (eds. A. Çilingiroğlu, D. H. French) Oxford : 29-38.
 1992 «Van-Dilkaya Höyüğü Kazıları Kapanış», *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara : 469-491.
- ÇİLİNGİROĞLU, A. A., DERİN, Z.
 «Van-Dilkaya Kazısı, 1990», *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara 1991 : 403-422.
- DYSON, R. H. Jr.
 1965 «Problems of Protohistoric Iran as seen from Hasanlu», *JNES* 24 : 193-217.
 1989 «The Iron Age Architecture at Hasanlu : An Essay», *Expedition* 31/1-2 : 107-127.
- DYSON, R. H. Jr., MUSCARELLA, O. W.
 «Constructing the Chronology and Historical Implications of Hasanlu IV», *Iran* XXVIII, 1989 : 1-27.

- ERZEN, A.
«Ünseli (Ernis) Mezarlığı», *Belleten* 111, 1964 : 570-572.
- FRENCH, D. H., SUMMERS, G. D.
«Pre-Urartian and Urartian Pottery from the Muş Region», *Anatolian Studies* XLIV, 1994 : 77-84.
- KROLL, S.
Keramik urartüischer Festungen in Iran. Archäologische Mitteilungen aus Iran, Ergänzungsband 2, Berlin 1976.
- KROMER, K., LIPPERT, A.
«Die österreichischen Ausgrabungen am Kordlar-Tepe in Aserbajdschan», *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* CVI, 1976 : 65-82.
- LIPPERT, A.
«Die österreichischen Ausgrabungen am Kordlar-Tepe in Persisch-Westaserbajdschan (1971-1978)», *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 12, 1979 : 103-154.
- MUSCARELLA, O. W.
1974 «The Iron Age at Dinkha Tepe, Iran», *Metropolitan Museum Journal* 9 : 35-90.
1994 «North-Western Iran : Bronze Age to Iron Age», *Anatolian Iron Ages 3* (eds. A. Çilingiroğlu, D. H. French) Ankara : 139-155.
- ÖZFIRAT, A.
«M. Ö. II. Binyıl Doğu Anadolu Boyalı Seramik Kültürleri Üzerine Araştırmalar», *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1993 : 359-377.
- PECORELLA, P. E., SALVINI, M.
Tra Lo Zagros e l'Urmia (Roma 1984).
- RUBINSON, K. S.
«A Mid-Second Millennium Tomb at Dinkha Tepe», *AJA* 95/3, 1991 : 373-394.
- SEVİN, V.
1986 «Malatya - Elazığ - Bingöl İlleri Yüzey Araştırması,

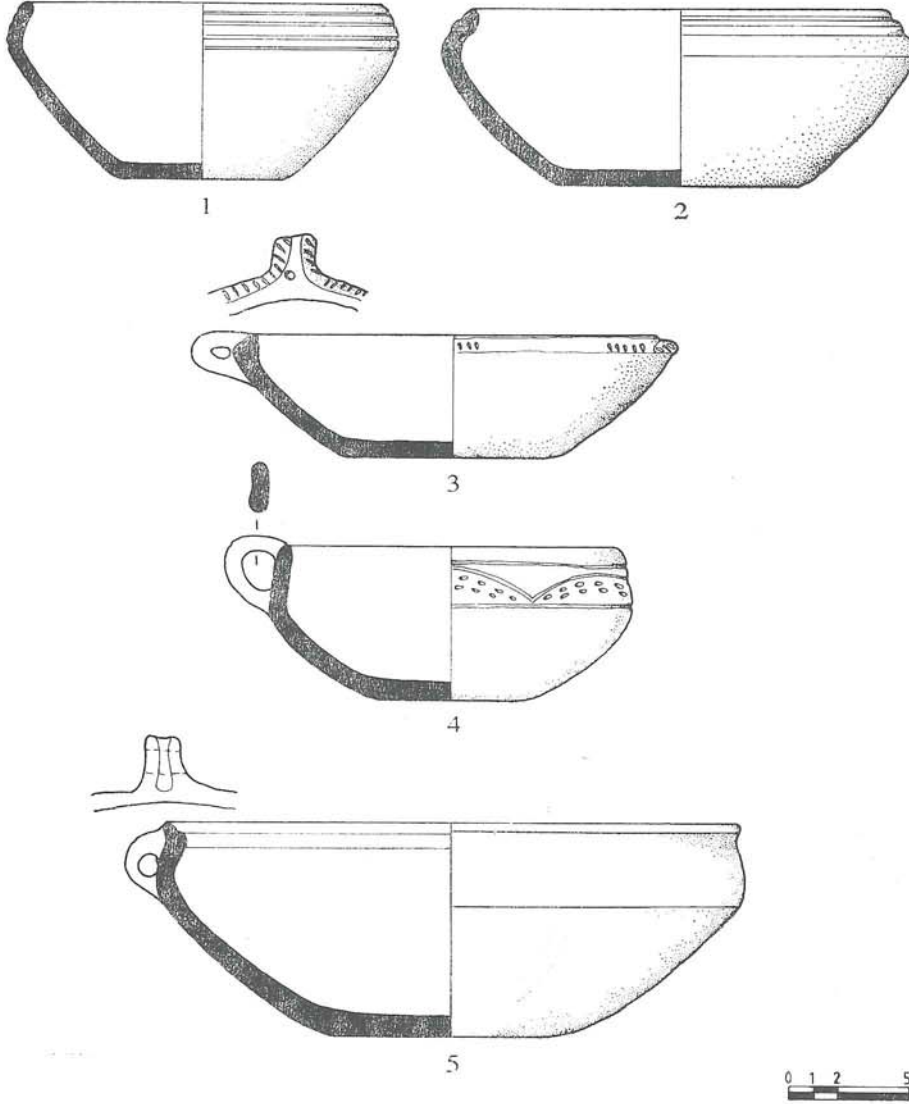
- 1985», *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara : 279-300.
- 1987 a «Urartu Oda-Mezar Mimarisinin Kökeni Üzerine Bazı Gözlemler», *Anatolian Iron Ages 1* (ed. A. Çilingiroğlu), İzmir : 35-55.
- 1987 b «Elazığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1986» *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, Ankara : 1-44.
- 1988 «Elazığ-Bingöl Yüzey Araştırması, 1987», *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara : 451-500.
- 1991 «The Early Iron Age in the Elazığ Region and the Problem of Mushkians», *Anatolian Studies XLI* : 87-97.
- 1994 «The Excavations at Van Castle Mound», *Anatolian Iron Ages 3* (eds. A. Çilingiroğlu, D. H. French) Ankara : 221-228.
- 1995 *İmikuşağı I : 6.-1. Yapı Katları*, Ankara.
- SEVİN, V., KAVAKLI, E.
«Van-Karagündüz Erken Demir Çağı Nekropolü Kurtarma Kazıları 1992-1993», *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara 1994 : 331-350.
- SUMMERS, G. D.
«Grey Ware and the Eastern Limits of Phrygia», *Anatolian Iron Ages 3* (eds. A. Çilingiroğlu, D. H. French) Ankara 1994 : 241-252.
- TARHAN, M. T., SEVİN, V.
«Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1990 Yılı Çalışmaları», *Bületen 220*, 1994 : 843-862.
- WARTKE, R - B.
Toprakkale. Untersuchungen zu den Metallobjekten im vorderasiatischen Museum zu Berlin, Berlin 1990.
- WINN, M. M.
Korucutepe 3 (ed. M. N. van Loon) Amsterdam 1980 : 155-175.
- YOUNG, T. C. Jr.,
«A Comparative Ceramic Chronology for Western Iran, 1500-500 B. C.», *Iran III*, 1965 : 53-84.

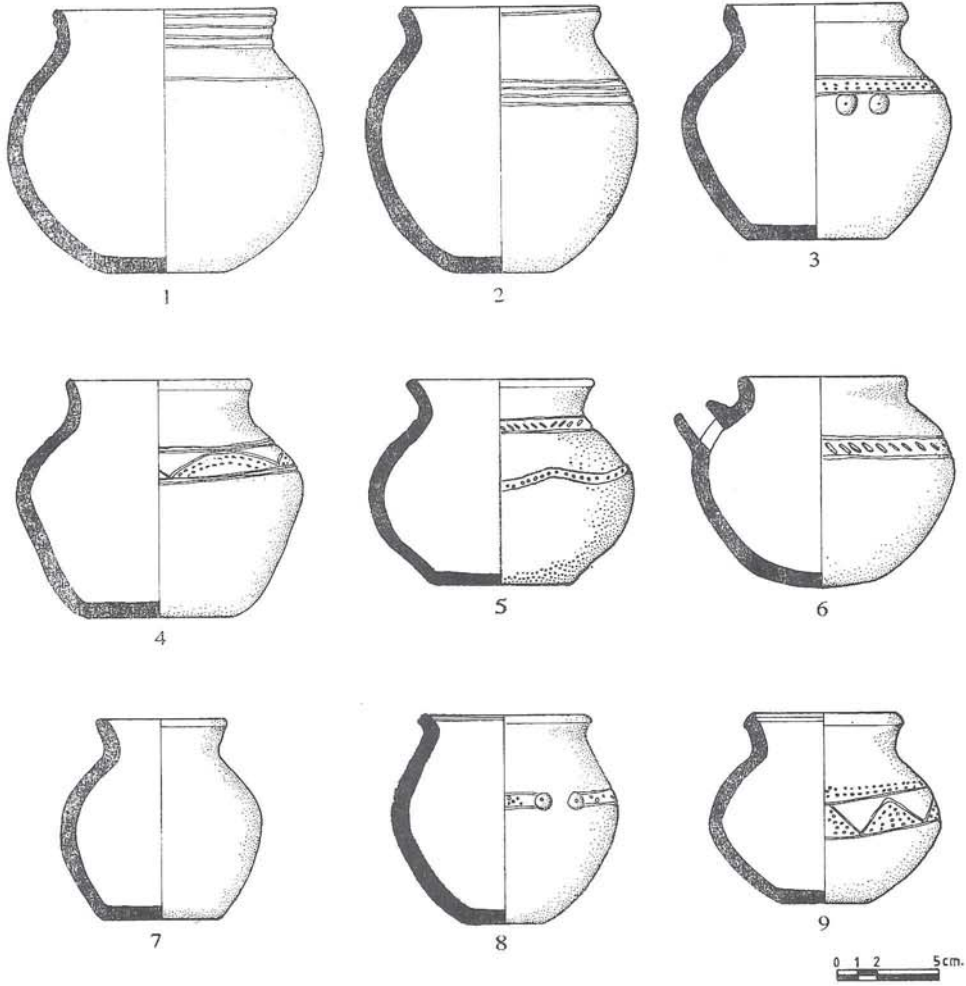
Resim 1 — Van ve Urmia havzaları Erken Demir Çağ yerleşmeleri

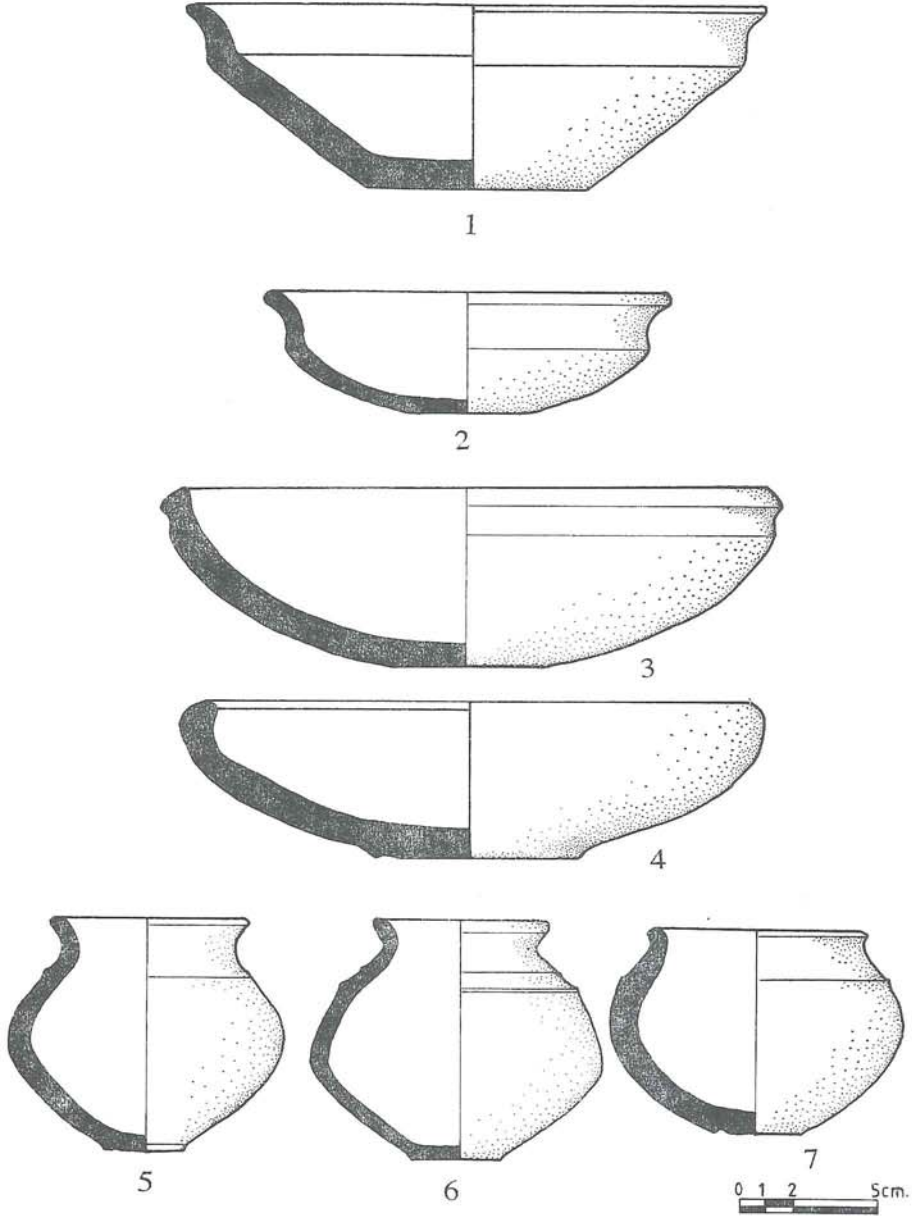
Resim 2 — Ernis (1, 3) Dağdeviren (2) ve Edremit'ten (4)
1. grup çanak örnekleri

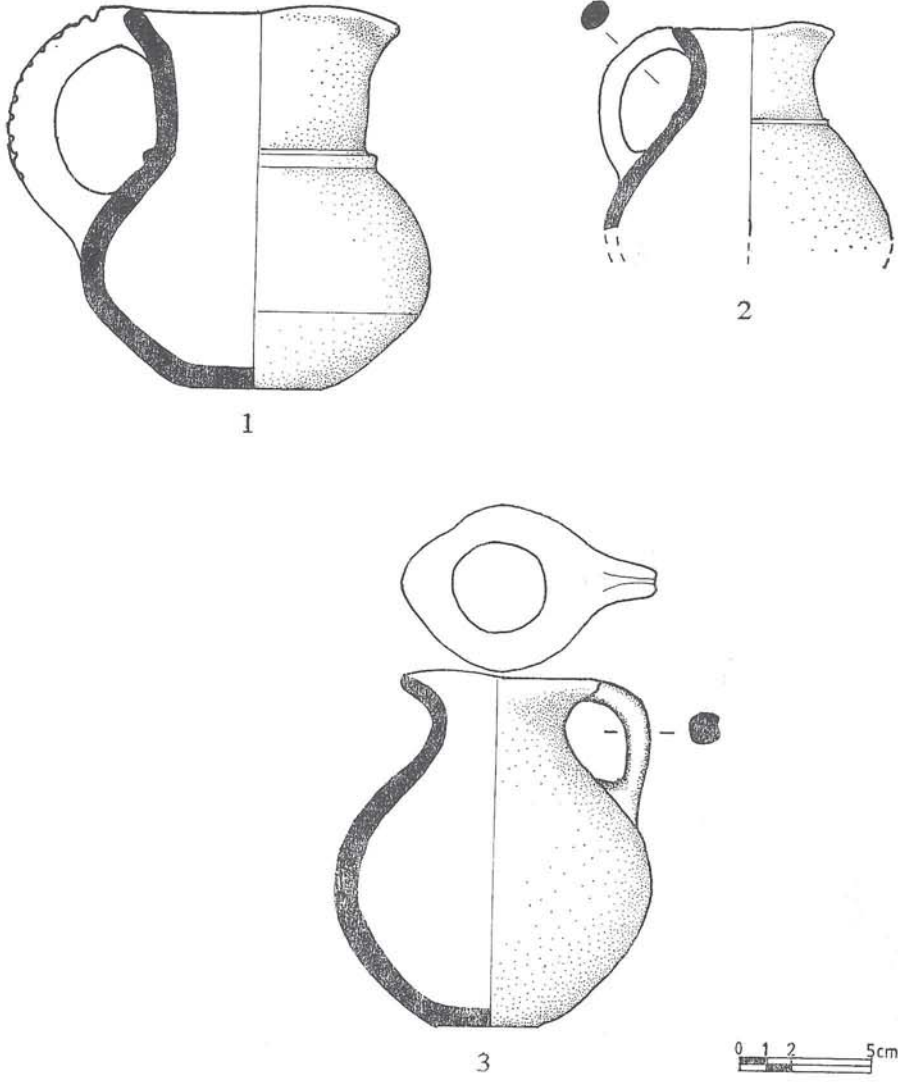
Resim 3 — Ernis çanakları 1. grup.

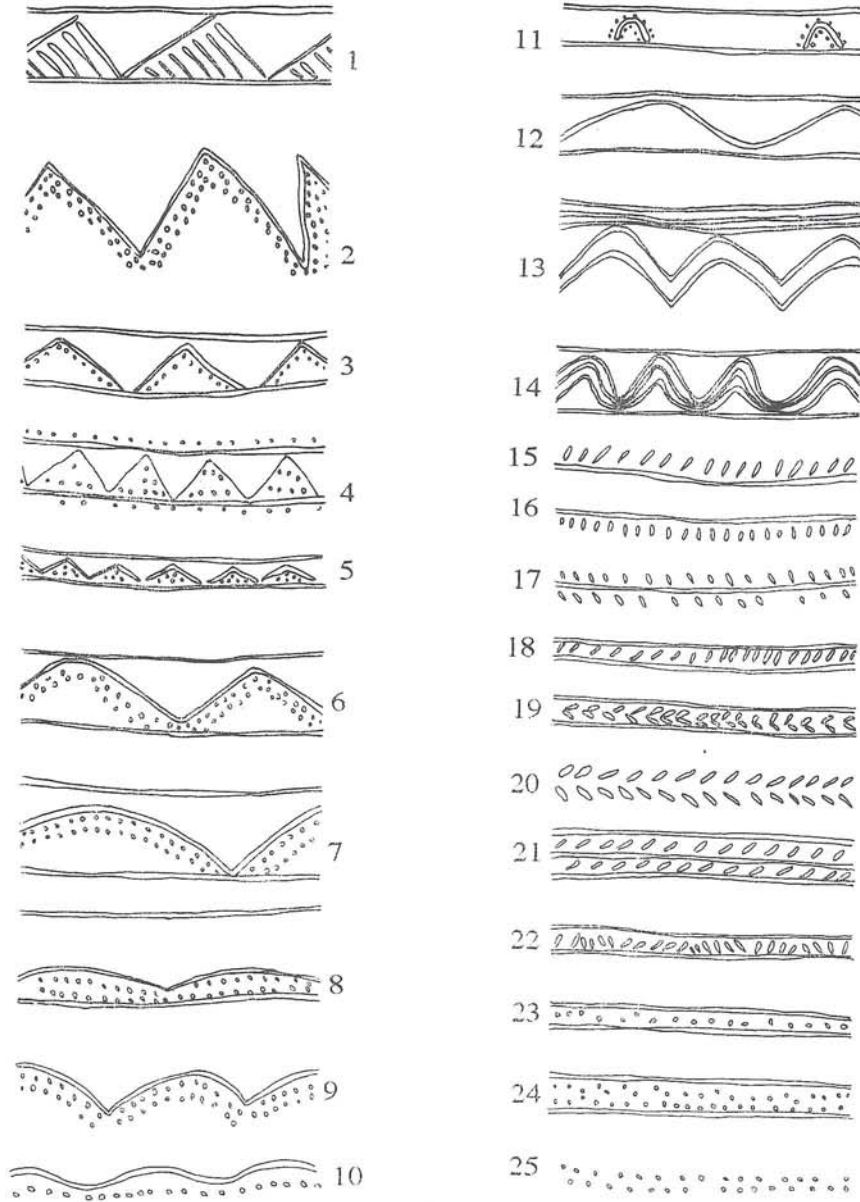
Resim 4 — Ernis çömlekleri 1. grup.

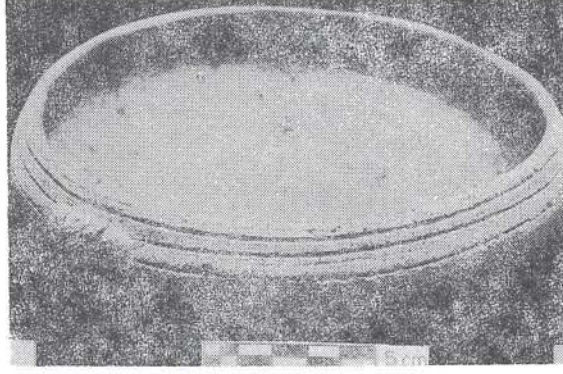
Resim 5 — Ernis çanak ve çömlekleri 2. grup

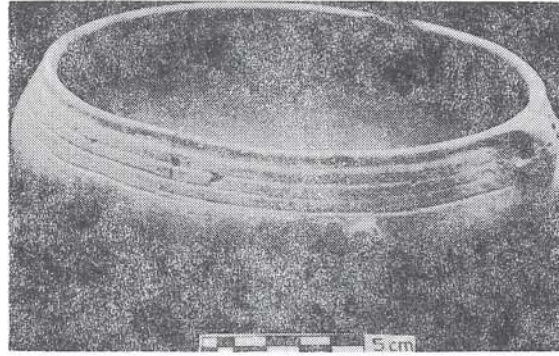
Resim 6 — Ernis'ten yonca ağızlı testiler 2. grup.

Resim 7 — Ernis çanak çömlekleri üzerindeki bezemeler

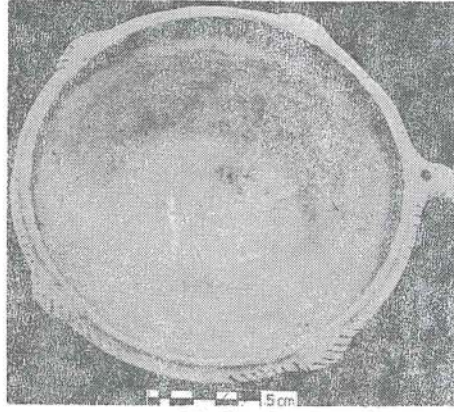
Resim 1

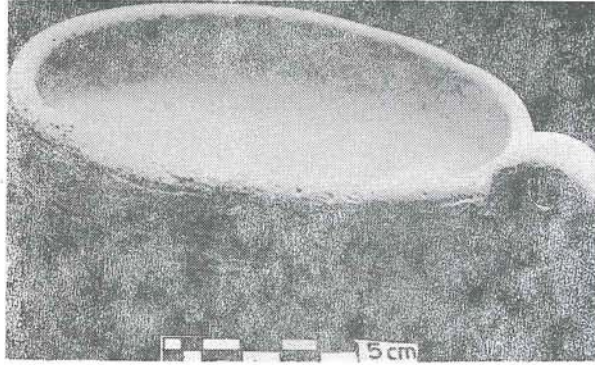
Resim 2

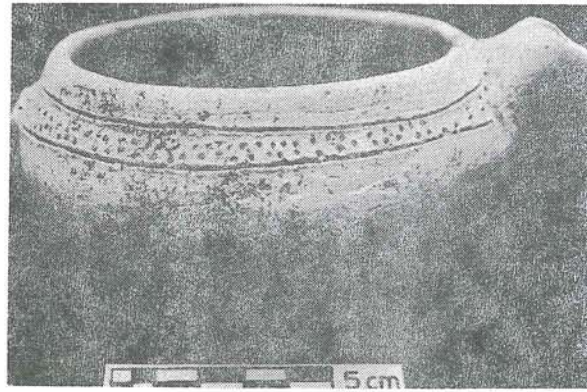
Resim 3

Resim 1

Resim 2

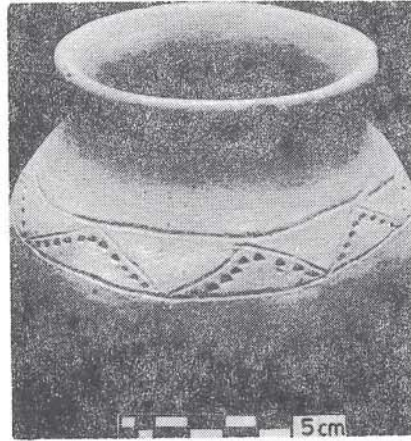

Resim 3

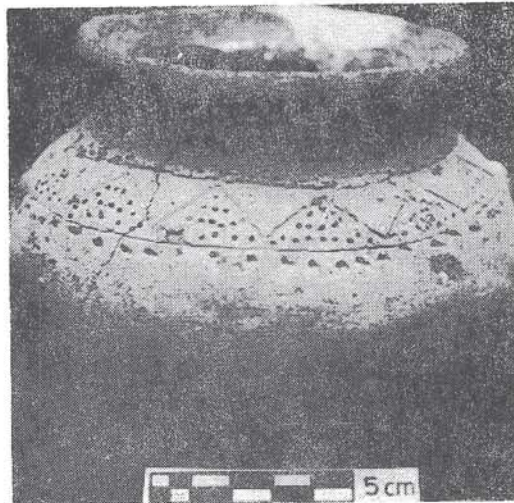
Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 1

Resim 2